

АРТИСОВЕ ТЕМАТСКЕ ШЕТЊЕ
СЕЦЕСИЈА ПО МЕРИ
РАДОЗНАЛОГ ШЕТАЧА

СУБОТИЦА

1 ГРАД-5 ГРАЂЕВИНА-БЕЗБРОЈ ПРИЧА

ЗГРАДА ТРГОВАЧКЕ БАНКЕ (1907)

Корзо бр. 4

Смештена на главном суботичком шеталишту, зграда некадашње трговачке банке као магнет привлачи својом бајковитом фасадом. Посматрач би помислио да пред собом има неку монументалну верзију чувене кућице од марципана и медењака из приче о Ивици и Марици браће Грим, све док не сазна да је у питању мађарска варијанта сецесије, односно дело двојице угледних архитеката Марцела Комора и Деже Јакаба, који су оставили неизбрисив траг на урбаном лику Суботице и оближњег Палића. Саграђена 1907. године Коморова и Јакабова банка је весник новог стила на северу Бачке. Са особинама свих најамних палата и зграда трговачке банке представља вишеменски простор. У најнижој зони се поред просторија банке некада налазио ресторан, а на спрату станови за изнајмљивање. Улаз у објекат је на углу здања, а фасаде оживљене испустима, декорисане керамиком, каменом и кованим гвожђем. Двојица познатих архитеката маестрално спајају симболе банкарства са мотивима народне уметности, па се на фасади уочавају веверица (сакупљење-штедљивост), сова (мудрост) и кошница (вредноћа-радиноћа), али и флорални орнamenti, те геометријски детаљи, срца и паунова пера карактеристична за мађарску сецесију. Посебну пажњу привлаче попрсаје две младе жене брада ослоњених на руке. Смештене у консоле на фасади окренутој корзоу, оне су љупки спој сецесије и свакодневице Војводини добро знаних „кибиц фенстера“ – односно истурених прозора на кућама са којих се пружа поглед на занимљивости у јавном простору. Духовит, привлачен детаљ који овој згради даје посебан шарм. Њене пастелне боје и фини украс изведен у Жолнај керамици, стварају утисак веза на фасади. Зграда трговачке банке, која је стекла локални назив „Путник“.

будући да се у њој дуги низ година налазила канцеларија ове познате југословенске туристичке агенције, рестаурирана је 1992. године.

Најамне палате

Појам најамна палата појавиће се средином 19. века када индустријска револуција покрене процес великих миграција у градове. Развојем градова, њиховом урбанизацијом и специфичним начином живота карактеристичним за велика насеља, појављује се и најамна палата као практична, репрезентативна синтеза естетски обликованог, а исплативог простора за рад и становање. Тако предузетни инвеститори грађе објекте који у зони улице имају локале, односно пословни простор, а на спратовима станове различитих категорија. Од оних луксузних на првом спрату,

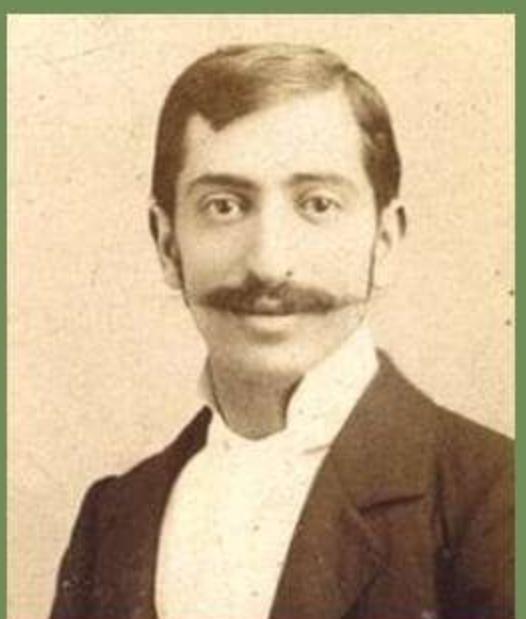
до собичака у поткровљу. Избор локације, функционалност објекта, а посебно његов изглед, пресудни су за исплативост оваквих улагања. Иако најамних палата има у европским градовима и пре појаве сецесије, нема ни најмање сумње да су неке од најлепших међу њима саграђене у овом стилу.

Строги кућни ред

Пословање и становање у најмним палатама попут зграде трговачке банке захтевало је поред знатних средстава и строго поштовање кућног реда. Рентијери, ново занимање које ће се појавити тек са развојем модерних градова, врло су држали до репутације објекта које су издавали. Тако су станари могли да перу, суше и проветравају одећу и постељину само у одређено време и на одређеном месту, како то пише у сачуваном кућном реду Градске најамне палате у Суботици из 1930. године. Било каква бука, истресање смећа мимо за то одређеног места, непотребно расипање воде и низ других прописа, недвосмислено показују да се рентијери нису шалили. Станар, ма колико угледан и богат, лако је могао добити отказ уколико није поштовао кућни ред. А могло му се то десити и у случају да послуга коју је ангажовао користи главни улаз и степениште, а не пролазе за њу намењене. Из свега јасно проистиче да појам палате који се веже за ове грађевине није био само лепа метафора, јер су се рентијери максимално трудили да све буде на високом, скоро дворском нивоу.

ГРАДСКА КУЋА (1907-1912)

Трг слободе бр. 3

Марцел Комор

Деже Јакаб

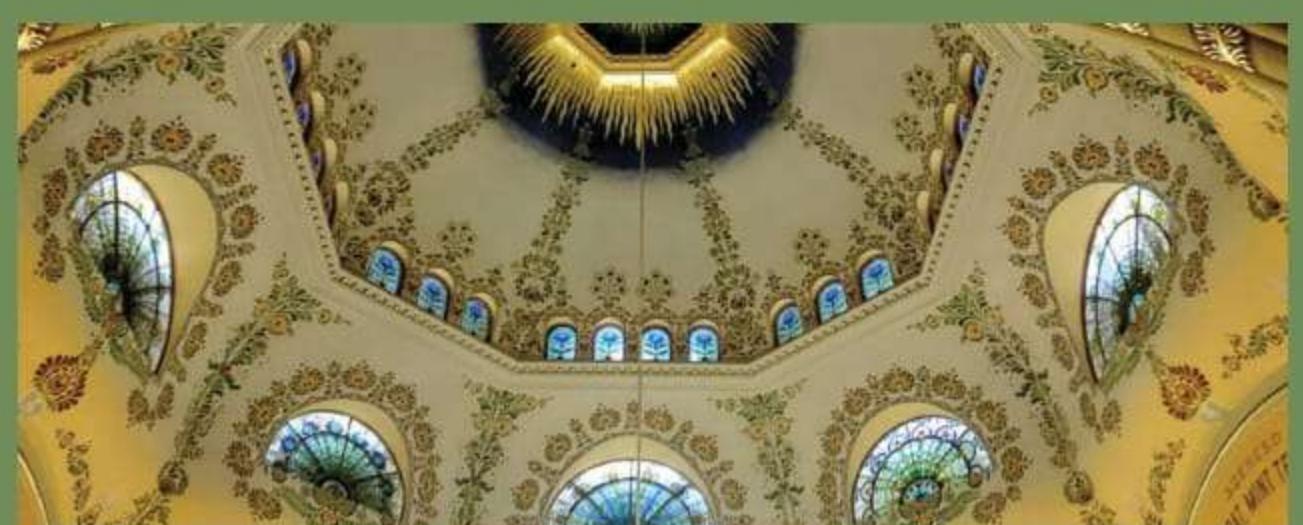
Ремек дело мађарске сецесије, административно-трговинско монументално здање Градске куће у Суботици, грађено је и декорисано у периоду 1907-1912. године. Тамно црвени и нежно ружичасти зидови Градске куће, њен високи торањ и кров прекривен Жолнај керамиком, плод су креације Марцела Комора и Деже Јакаба. Сматрајући да једно овако раскошно здање треба да има средства за одржавање, двојица угледних мађарских архитеката пројектовали су Градску кућу тако да она у приземљу, зони у равни са улицом и тргом, има ресторан и локале за изнајмљивање, док су спратови намењени пореској управи и другим градским службама. Када се из фоајеа, преко великог степеништа, раскошно украшених маховина зеленим Жолнај плочицама, попне на први спрат, отварају се врата три представне просторије – Велике, Жуте и Зелене већнице. Док су Жута и Зелена већница пројектоване као канцеларије за градоначелника и жупана (Суботица је у прошлости била седиште Бачко-Бодрошке жупаније). Велика већница је конципирана као свечана, скупштинска сала раскошне декорације у којој се посебно истичу витражи са ликовима владара и историјских личности из времена када су овим простором владале Аустрија и Угарска. Витраже су радили чувени мађарски уметници Микша Рот и Шандор Нађ. Две године је било потребно да екипа врсних мајстора уметничких заната заврши укращавање Градске куће. Међутим, резултат тог напора је изванредни ефекат ризнице инспирисане мађарском народном орнаментиком. Од мотива лала, срца, пауновог пера, па до финог фриза са представама занатлија на главном степеништу, све у овом фантастичном здању одјекује сецесијом и њеном колористички разиграном, вешто обликованом формом која опија посматрача. Доминирају зелена и златна у које су с великим умећем, какво често видимо код народних везиља и ткаља, уметнуте весела жута, светло љубичаста, тамно црвена и друге боје. Маестрална обрада керамике, камена, дрвета и стакла, пажљиво пројектована расвета, и љупкост изолованих детаља, недвосмислено показују колико је суботичким градским оцима почетком 20. века било важно да Градска кућа покаже и финансијску моћ трговинског центра на главној железничкој магистрали од Сегедина ка Ријеци, али и осећај за естетику, као и познавање водећих европских уметничких правца.

**Марцел Комор (1866-1944)
и Деже Јакаб (1864-1932)**

Марцел Комор и Деже Јакаб, двојица мађарских архитеката јеврејског порекла, ученици су и следбеници Едена Лехнера, оца мађарске сецесије. Обојица су дипломирали архитектуру на Техничком факултету у Будимпешти, и обојица су једно време радили у Лехнеровом архитектонском бироу у главном граду Мађарске. Комор је у овом периоду био ко-пројектант на Музеју примењене уметности и Геолошког института у Будимпешти, док је Јакаб учествовао у пројектовању зграде Министарства пољопривреде. Њихов успон почиње 1897. године када одлуче да заједнички оснују пројектни биро, који ће у наредне две деценије, све до краја Првог светског рата, пројектовати бројне зграде широм територије некадашње Угарске. Комор је био стручњак за концепцију грађевине, њену конструкцију и функционалност, а Јакаб за дизајн интеријера и декорацију. Јакаб је након завршених студија пропутовао Европу у тренутку када су европске варијанте сецесије у успону, а Комор се активно бавио новинарством, па чак био и оснивач часописа „Предузетник“ у којем је најчешће писао о савременој архитектури. Ако Едена Лехнера с правом сматрамо оцем мађарске сецесије, нема ни најмање сумње да су Комор и Јакаб његови истински креативни синови. Довољно је погледати Градску кућу у Таргу Мурешу у Румунији, хотел у Великом Варадину (Румунија), концертну дворану у Братислави (Словачка) или позориште Еркел у Будимпешти, па их упоредити са суботичком Градском кућом, Трговачком банком, Синагогом или објектима на Палићу. Потпуно је јасно да су Комор и Јакаб идеју националног стила тако маестрално повезали са кључним идејама сецесије да у том смислу практично немају такмаца међу својим савременицима.

СИНАГОГА (1902)

Трг синагоге бр. 6

Ако постоји грађевина која посетиоцу ствара утисак да је ушао у кутију са скupoценим накитом онда је то несумњиво суботичка синагога. Саграђена 1902. године према пројекту Марцела Комора и Деже Јакаба, заснована је на идеји Мојсијевог старозаветног шатора. Представља ремек дело мађарске сецесије у најцеловитијем смислу те речи. Од грађевинског склопа који у свим својим елементима савршено кореспондира мноштво детаља унутар функционалне целине, па до ванредно елaborиране декорације изведене у комбинацији глазиране и неглазиране опеке, керамике, штукатуре, кованог гвожђа, дубореза, зидног сликарства и витража. Цела палета прозора различитих димензија и облика, украшених витражима Микше Рота, ствара ефекат светлосне чаролије у овом простору којим доминирају нежно зелена, боја теракоте и златна. Осим естетске вредности, суботичка синагога је и својеврсно чудо инжењерства када је реч о конструкцији централне и бочних купола. Овде је Марцел Комор демонстрирао како високо техничко знање, тако и за оно време врло авангардан начин промишљања. Осмоугаона основа синагоге је у беспрекорној равнотежи са сложеном, петокуполном кровном конструкцијом, а њен јединствени украс са мотивима Давидове звезде, мака, паунових пера, лала и срца синхронизован у складну симболошко-естетску хармонију. Занимљив је начин на које је ово изванредно архитектонско решење реализовано у Суботици. Наиме, Комор и Јакаб су са овим пројектом конкурисали за градњу нове синагоге у оближњем Сегедину 1899. године, међутим победио је конзервативнији, традиционалнији пројекат архитекте Липота Баумхорна. Суботичка јеврејска заједница, која је и сама планирала градњу синагоге с пажњом је пратила овај конкурс и одмах донела одлуку да са мањим изменама откупи другонаграђени пројекат Комора и Јакаб. Нико у том тренутку није слутио да ће градња синагоге отворити пут ка подизању других репрезентативних јавних зграда у Суботици овом архитектонском тандему. Сама та чињеница удариће темеље Суботици као престоници сецесије на тлу Војводине један век касније. Синагога је у целини обновљена 2017. године средствима владе Републике Мађарске и Мађарског националног савета, под надзором Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда и Међуопштинског завода за заштиту споменика културе Суботице.

Позлаћени кључ из руку архитекте

Суботичка штампа је описала тај давни 17. септембар 1903, када је одржана свечана инаугурација нове синагоге, као догађај без преседана у историји града. Уз пригодан програм, благослове главног рабина Мор Котуне, свечане химне и говоре званичника, дошао је и тренутак у коме је један од архитеката, Деже Јакаб, предао позлаћени кључ храма председнику Јеврејске верске заједнице, др Гези Блау. Др Блау је замолио градоначелника Каролја Бироа да преузме кључ и као први човек града преда синагогу њеној намени. Тако је Каролј Биро био она особа која ће откључати нови храм и прва ступити у простор у коме без гурања може да се окупи око 1600 особа. Тог свечаног, весelog септембарског дана нико није слутио да ће само четири деценије касније суботичка јеврејска заједница бити готово изbrisана са лица земље.

Микша Рот (1865-1944)

Мајстор мозаика и витража Микша Рот није тако познат као његов нешто старији амерички колега Луис Комфорт Тифани, али нема ни најмање сумње да је у питању један од највећих светских стваралаца у овој области примењене уметности. Мађар јеврејског порекла, Рот је уметнички занат обликовања стакла научио од свог оца. Његов вансерски таленат, али и пионирски дух, обезбедили су му врло брзо статус краљевског мајстора стакла, али и уплив у воде сецесије. Отуда нема претеривања када се каже да је атеље Микше Рота застаклио Будимпешту – од зграде Парламента до катедrale Светог Иштвана. И не само Будимпешту, јер Ротови витражи се могу видети широм Аустрије, на низоземској краљевској палати, па све до Мексика и тамошње спектакуларне стаклене куполе Националног театра. Образован, радознали путник, Рот је на својим путовањима пажљиво изучавао уметност, па не чуди што у појединим његовим делима препознајемо утицај енглеских прерафаелита и Вилијама Мориса. Иако је, а у складу са наруџбинама много радио у стилу академизма, његов дизајн на трагу мађарске сецесије је неизбрисив.

Најамна кућа доктора Микше Деметера, данас Градски музеј Суботице, занимљив је одјек бечке сецесије и немачког југендстила у граду којим доминира мађарска варијаната сецесије. Саграђена по пројекту угледних будимпештанских архитеката јеврејског порекла, браће Јожефа и Ласло Вага. Деметерова кућа је репрезентативни пример модерне организације простора и елегантне, сведене декорација фасада. Конципирана тако да се у њој нађу петособни стан власника и његова лекарска ординација, али и две продавнице у приземљу, два стана за изнајмљивање, као и штампарија у дворишту, ова отмена зграда нежно жутих фасада је изузетно функционална. Наиме, браћа Ваго су размерно сложену намену простора решили тако да корисници објекта не морају никада да се сртну, при чему се, ако ипак одлуче другачије, једноставно пролази из једне просторне целине у другу. Плод потребе једне динамичне личност разноликих интересовања и предузимљивог духа, Деметерова палата је у декорацији задржала карактеристични „потпис“ браће Ваго. Пастелне нијансе хармоничног, мањом геометријског украса, стилизована срца и птице – заштитни знак градитељског двојца, пријањају уз фасаду Деметерове куће као оглица уз бисту лепе жене. Посебно су занимљиве главе широм отворених уста, као да се довикују, у делу кровног венца, као својеврсна реминисценција на средњовековну скулптуру из епохе готике. Доктор Деметер је своју лепу кућу продао већ 1910. Суботичком трговачком и кредитном заводу, да би 1923. она прешла у руке Трговачко-прометног предузећа за Војводину. Две године касније Минерва штампарија и накладништво, у власништву пионира суботичког новинарства, браће Ференца и Пајоша Фењвешија, оснивача листа Bácsmegyei Napló, купују кућу доктора Деметера у којој ће остати све до свршетка Другог светског рата када су и кућа и предузеће национализовани. Градски музеј Суботице, основан 1892. године, улази у овај простор 2008. омогућавајући публици да још боље упозна наслеђе сецесије, али и друге садржаје везане за богату, занимљиву историју града и околине.

Јожеф (1877-1947) и Ласло Ваго (1875-1933)

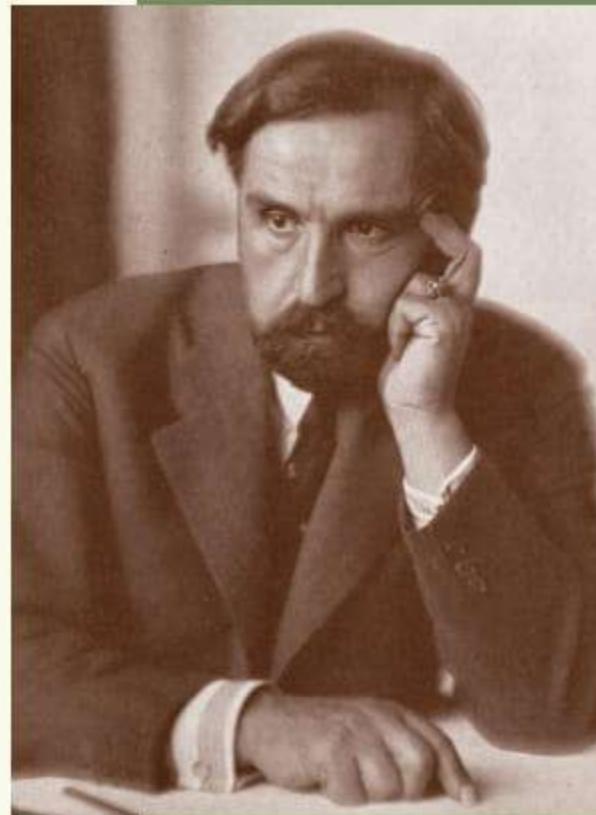
Браћа Јожеф и Ласло Ваго рођени су у румунском граду Орадеа у време кад је он био део мађарске територије. Архитектуру су дипломирали на будимпештанској Политехници, а заједнички пројектовали низ јавних здања и приватних кућа све до 1910. године. У почетку под снажним утицајем Едена Лехнера временом, а под утицајем Игнаца Алпара са којим су такође сарађивали, почињу да траже сопствени израз ближи класицизму и минимализму. Заједно су у Будимпешти пројектовали Национални салон, Петефијеву кућу, Гутенбергову кућу чији орнамент необично подсећа на онај са фасаде куће доктора Деметера. Аркад базар и позориште у градском парку – Варошигет театар. Ласло је преминуо 1933., а на његовом надгробном споменику се налазе уклесане све грађевине које је пројектовао. Јожеф је морао да напусти Мађарску због својих социјалистичких уверења. Од 1920. живи у Швајцарској и Италији где је врло брзо препознат као талентован архитекта. Један је од четворице аутора Палате нација у Женеви, носилац више високих признања и аутор значајних дела у области архитектуре.

Доктор Микша Деметер (1868-1944)

Члан Мађарске краљевске лекарске коморе, педијатар Микша Деметер дошао је у Суботицу из Будимпеште 1894. године. Врстан интелектуалац, радознао, ангажован и предузетан, током свог кратког боравка у Суботици оставио је дубок траг у историји града. Као лекар и научник први је применио серум против дифтерије, врло успешно лечио трахому – инфективну болест очију, и био међу пионирима рендгенске дијагностике. Поред своје приватне ординације радио је и као лекар осигуравајућег друштва, објављивао превод стручних књига угледних колега лекара, али и сопствену публикацију „О серумима“ за коју је награђен високим признањем. Поред медицине активно је учествовао у привредним активностима као заменик директора у фабрици сода воде „Фаворит“, члан управног одбора Индустриске мермера и каменорезачког деоничарског друштва, те један од оснивача Трговачке и занатлијске задруге за самопомоћ. Успео је да покрене чак и прве Пчеларске новине јужне Угарске.

НАЈАМНА КУЋА МИКШЕ ДЕМЕТЕРА – ГРАДСКИ МУЗЕЈ СУБОТИЦА (1906)

Трг синагоге бр. 3

Јожеф Ваго

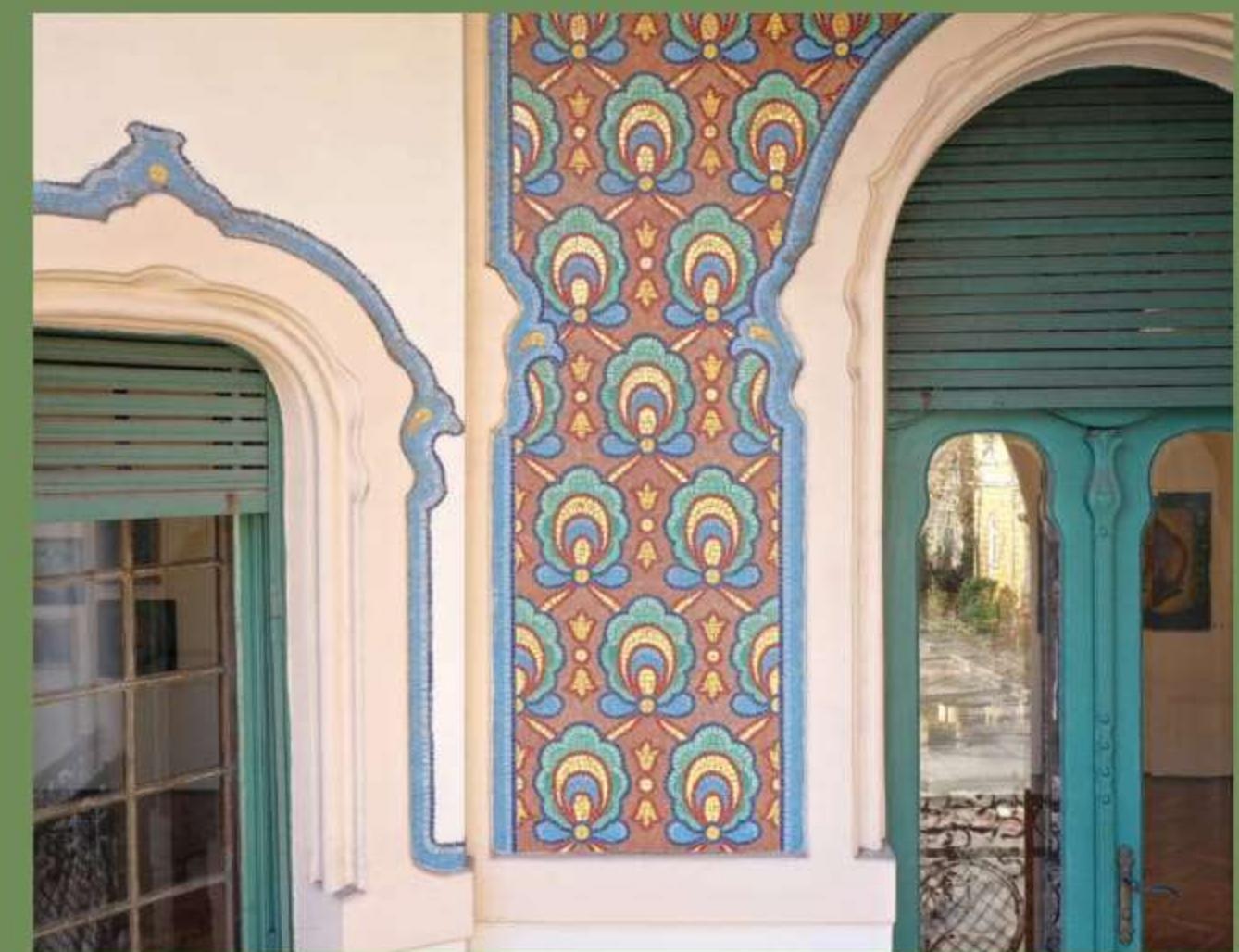
Бајковита палата Ференца Рајхла извесно не би била тако лепа да овај познати архитекта није пожелeo да гради своју приватну кућу на плоцу који се налази прекопута главне железничке станице. Воз, то чудо 19. века, а са њим и железничке станице, третирани су као прворазредни украс градова који су имали ту срећу да се нађу на прузи, а градски оци држали до утиска путника који би са железничке станице кренули у град. Тако је Рајхлов први пројекат за породичну кућу, као недовољно репрезентативан, одбијен, а архитекта изазван да сагради чудо невиђено. И чудо се заиста дододило у облику једносратне чаролије са високим прочељем и раскошном декорацијом од Жолнај керамике, Мурано мозаика, витража и кованог гвожђа. Поред чињенице да је Суботица добила врхунско дело у стилу мађарске сецесије, историчари уметности добили су драгоцену могућност да изучавају објекат који је један архитекта наменио за сопствено становање. Поред елабориране фасаде којом доминирају флорални и мотиви срца, својствени мађарском фолклору, Рајхл је велику пажњу поклонио и ентеријеру. Свака просторија, од његовог пројектног бироа, преко салона, па до дела куће окренутог дворишту, обликована је до најситнијих детаља. Од расвете и штукатуре, преко фино обрађене столарије, великог степеништа и фантастичног прозора у облику слова омега, тако својственог сецесији, који гледа према врту. Ремек дело сецесије. Рајхлова палата је драгоцен пример елегантне, луксузне приватне резиденције с почетка 20. века. Нажалост, није дуго остала у поседу архитекте којег је био глас боема и авантуристе, јер Рајхлови послови нису добро ишли. Банкротирао је 1908. године, а његова палата је продата на аукцији. Данас се у њој налази Галерија модерне уметности „Ликовни сусрет“.

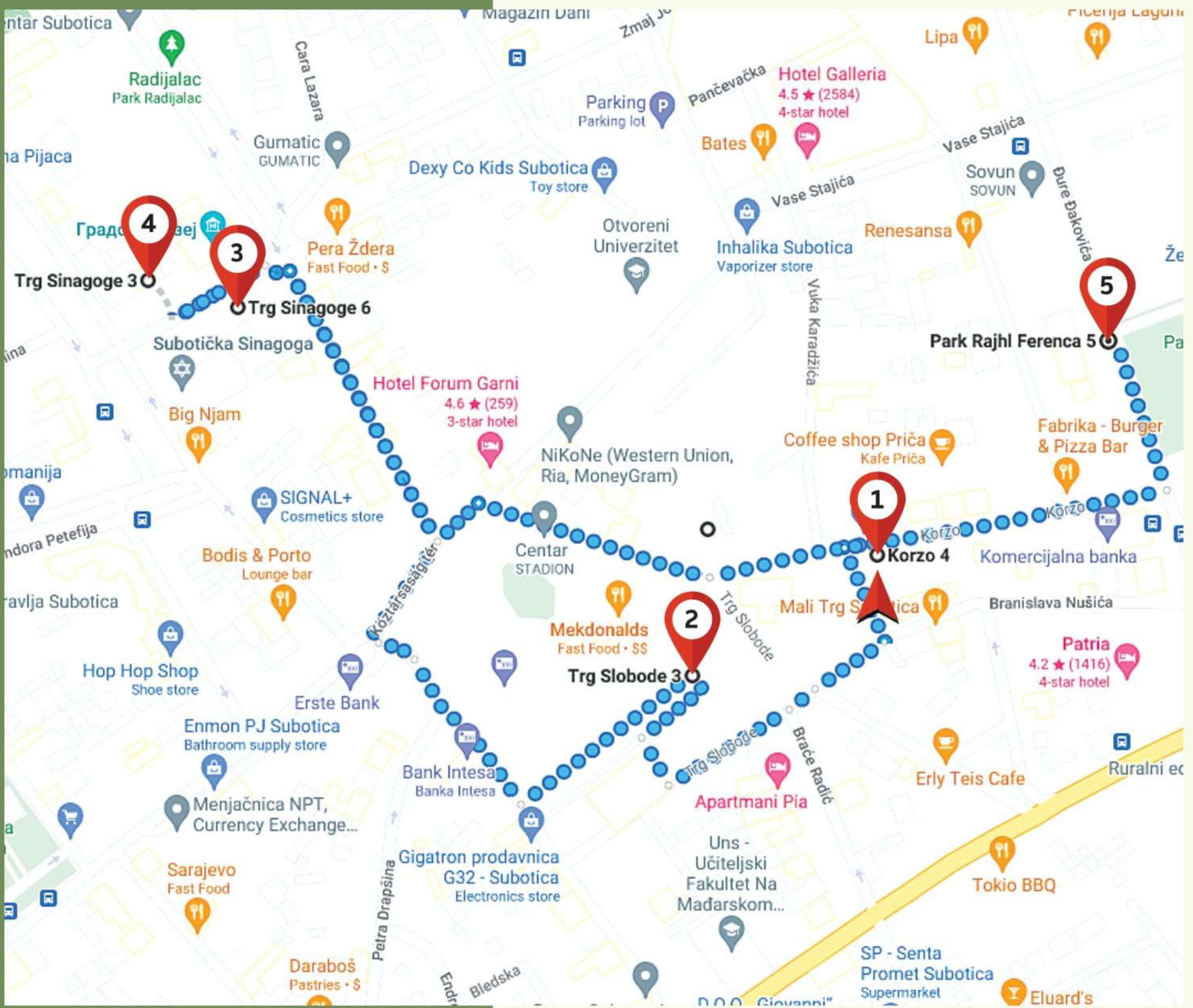
Ференц Рајхл (1869-1960)

Рођен у Апатину, Ференц Рајхл је студије архитектуре завршио у Будимпешти 1891. године. Након студија путује по Европи у тренутку када се на старом континенту рађа нови уметнички правац – сецесија. Неколико година касније бива ангажован у Суботици на преуређењу фасаде хотела „Национал“. У исто време у стилу необарока ради пројекат за зграду Националне касине у којој се данас налази Градска библиотека. Осваја прву награду за пројекат суботичке гимназије, а у међувремену ради на изградњи објекта касарне. Прву прилику да се опроба у новом стилу добио је на сопственим најамним кућама у улици Ваче Стјића, које су нажалост у међувремену срушене, а потом на палати коју је саградио као свој породични дом и најамној кући која се налази тик до ње. Очигледно је да инвеститори у Суботици нису били спремни за нови стил, али то није спречило Рајхла да експериментише када је реч о објектима у личном власништву. Након банкрота 1908. прелази у Сегедин у коме настају његове познате грађевине у стилу сецесије – Кућа Ваштаг, Морис кућа и Гроф палата. Живот је окончao у дубокој старости у Будимпешти, једном граду у коме није оставио значајан градитељски траг.

ПАЛАТА ФЕРЕНЦА РАЈХЛА (1903/4)

Парк Ференца Рајхла бр. 5

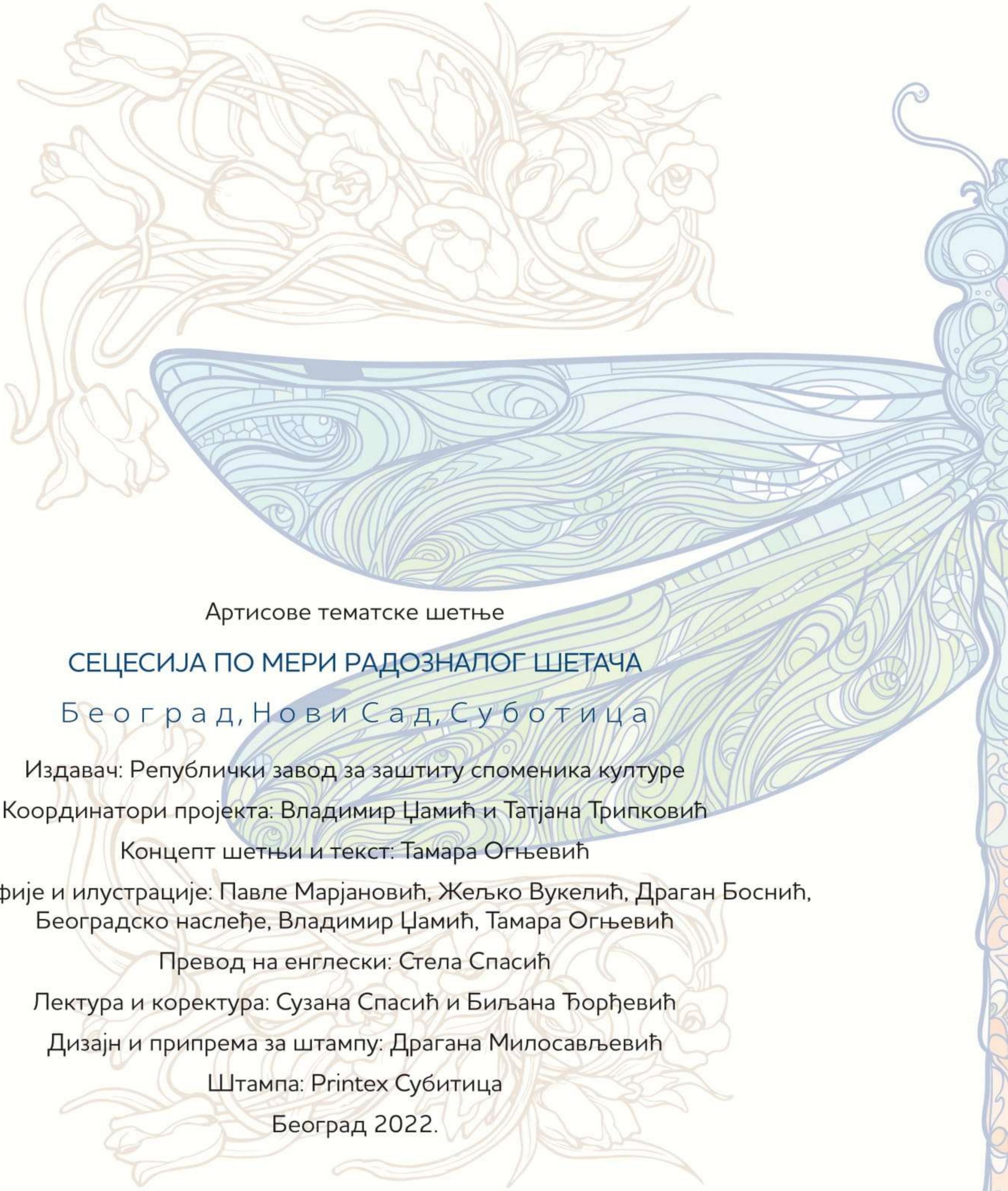

Брошуре са тематским шетњама инспирисаним наслеђем сецесије у Београду, Новом Саду и Суботици се могу бесплатно преузети са сајта Републичког завода за заштиту споменика културе www.heritage.gov.rs и сајта Артис центра www.artiscenter.com

ART NOUVEAU2

Interreg
Danube Transnational Programme

Програм „Сецесија по мери радознalog шетача“, према оригиналном концепту Артис центра, реализован је у оквиру пројекта Art Nouveau 2 – Јачање културног идентитета земаља Дунавске регије основаног на заједничком наслеђу сецесије у коме је Републички завод за заштиту споменика културе пројектни, а Министарство културе и информисања Републике Србије пријружени партнери.

Артисове тематске шетње

СЕЦЕСИЈА ПО МЕРИ РАДОЗНАЛОГ ШЕТАЧА

Београд, Нови Сад, Суботица

Издавач: Републички завод за заштиту споменика културе

Координатори пројекта: Владимир Џамић и Татјана Трипковић

Концепт шетњи и текст: Тамара Огњевић

Фотографије и илустрације: Павле Марјановић, Жељко Вукелић, Драган Боснић,
Београдско наслеђе, Владимир Џамић, Тамара Огњевић

Превод на енглески: Стела Спасић

Лектура и коректура: Сузана Спасић и Биљана Ђорђевић

Дизајн и припрема за штампу: Драгана Милосављевић

Штампа: Printex Суботица

Београд 2022.